

Shigeru Kamada

S engleskog preveo: Haris Dučić

Mulla Sadra između mistične filozofije i kur'anske interpretacije: na primjeru Mulla Sadrina tefsira sure ez-Zilzal¹

UDK 28-254

Sažetak

U ovom radu istražujemo kur'ansko tumačenje koje je predstavio Mulla Sadra, mistični filozof šiitskog islama u Iranu. U njegovom *Mafatihul-gajbu* (*Ključevi nevidljivog*) razaznajemo opći mehanizam ozbiljenja duhovnog savršenstva pomoću proučavanje Kur'ana. Mulla Sadra gleda na Kur'an kao na izvor duhovne mudrosti koji sadrži mnoštvo značenjskih slojeva. Usredotočenjem na kur'anski tekst, čitaočeva duša postaje pripravna za dublje značenjske slojeve sa sviješću o višim stupnjevima duhovnog savršenstva. Kao jasan primjer navedenoga osvrnut ćemo se na Mulla Sadrin tefsir sure *ez-Zilzal*, koja opisuje kataklizmičke događaje pri nastupu Sudnjeg dana. U doslovno ili površno značenje autor, u vidu jednog skrivenog, dubljeg značenja, uvodi neprestano stvaranje i dinamični tok egzistencije prema savršenstvu, što ujedno objašnjava i različite preobražaje ljudskih bića na budućem svijetu. Ovdje nalazimo jednu drukčiju islamsku duhovnost, koja se razlikuje od onih tumačenja baziranih na površnom značenju Kur'ana.

Ključne riječi: Mulla Sadra, Kur'an, tefsir, filozofija, *Mafatihul-gajb*

¹ Preuzeto iz *International Journal of Asian Studies*, 2 (2005), str. 275–289, 2005, Cambridge University Press. Esej je djelo Shigeru Kamade, profesora islamskih studija sa Univerziteta u Tokiju. U ovom je djelu ujedinio svoje prethodne studije koje su izvorno objavljene na japanskom “Fukachikai e no sannyum – Morra Sadora no se-iten kaishakuron [Pronicanje u Božiju tajnu – Mulla Sadrino tumačenje svetih tekstova]” te “Chushaku ni okeru kakushin – Morra Sadora no Kuruan chukai – [Nova gledišta na tefsir – Mulla Sadrino tumačenje Kur'ana]”.

Uvod

Namjera nam je u ovoj studiji baviti se muslimanskim mističnim filozofom Mulla Sadrom i pitanjem njegovog tumačenja Kur'ana. Prvo bih želio rasvijetliti odnos između filozofskog promišljanja i tumačenja svetih tekstova u Mulla Sadrinom slučaju. Arapska riječ islam označava predanost ili pokornost Bogu. Kako bi ozbiljili ovaj pristup, ljudi moraju spoznati šta Bog istinski želi od njih da vjeruju i da čine. Najbolji i najpouzdaniji način za razumijevanje Božijih namjera jeste vraćanje na Kur'an, pisano svjedočanstvo Božijih riječi koje je ljudima prenio Njegov vjerovjesnik Muhammed. Međutim, objavljene Božije riječi nisu uvijek izričite u svome značenju niti doslovno primjenjive na sve aspekte ljudskog života, između ostalog, i stoga što bi se objavljivale u određenim okolnostima i situacijama. Otuda izvire i značaj tumačenja Božijih riječi koje se imaju primijeniti na raznolike životne okolnosti. Islamski vjerski sistem koji je uspostavljen tokom vremena označava punoću interpretacija različitih situacija sa kojima bi se islamska zajednica suočavala tokom svog nastajanja. Islam je hermeneutička religija u smislu da iz ograničene količine teksta, to jest Kur'ana, crpi sve norme koje bi trebale biti primijenjene na sve faze ljudskog djelovanja snagom tumačenja kur'anskog teksta.

U današnje doba, baš kao i tokom minulih, tradicionalnih vremena, tumačenje Kur'ana igralo je snažnu ulogu u muslimanskoj zajednici, a sve zarad toga da se islamski način života prilagodi situacijama u savremenom svijetu, ili drugim riječima, da se prida islamsko značenje uz uključivanje u islamski sistem vrijednosti svih onih produkata moderniteta, bilo u tehnologiji ili institucijama, kao i različiti svjetopogledi s kojima su se muslimani susretali u skorašnjim globalnim kretanjima. Zaprimanje Božijeg odobrenja preko kur'anskog tumačenja jeste sredstvo koje su muslimani složno prihvatili u svim vremenima, u prošlosti, sadašnjosti, a vjerovatno i u budućnosti. Premda se šerijatski sistem kao kristalizacija tradicionalnih pregnuća za uspostavljanjem islamskih normi u djelovanju ljudi može činiti irelevantnim u savremenim okolnostima, njegovo osnovno načelo izvođenja normi kroz

kur'ansko tumačenje nikada neće izgubiti na punovažnosti i značaju. U ovom smislu, Mulla Sadrina vještina da u svojim tumačenjima izvodi osobni jedinstveni svjetonazor s površine kur'anskog teksta može se smatrati pretečom onih savremenih muslimanskih mislilaca koji se sučeljavaju s modernitetom nastojeći mu se prilagoditi reinterpretacijom islamske baštine, naročito u formi kur'anskog tumačenja. Priroda i kakvoća njihovih promišljanja razlikuje se od Mulla Sadrinih, jednostavno zato što oni sada žive u posve različitoj duhovnoj i socijalnoj klimi. Međutim, način na koji se sučeljavaju s modernitetom jednak je Mulla Sadrinom u njegovom vremenu, a ogleda se u stvaralačkom tumačenju kur'anskih Božijih riječi.

Mulla Sadra je jedan od predvodnika mistične filozofije (*irfan* ili *hikmet*) koja se razvila u duodecimalnom šiizmu. Njegov ugled i poštovanje koje je uživao priskrbili su mu počasnu titulu lidera transcendentnih filozofa među tradicionalnim krugovima duodecimalnog šiizma i okolnih šijskih oblasti. Njegovoj filozofiji podučavani su učenici na najnaprednijim stupnjevima tradicionalnog religijskog obrazovanja. Tradicija istraživanja njegove filozofije traje do danas u Iranu.² Međutim, izvan krugova duodecimalne učenosti njegova ostvarenja virtualno su ostala posve nepoznata sve do druge polovine dvadesetog stoljeća. Osim jednog usamljenog pionirskog rada M. Hortena³, dosadašnje istraživanje o Mulla Sadri provedeno izvan granica Irana, nadahnula su i potaknula dvojica utjecajnih učenjaka, H. Corbin (u. 1978)⁴ i S. H. Nasr.⁵ Prvi je francuski učenjak izuzetno upućen u iranski islam, a drugi je iranski učenjak opremljen zapadnjačkom metodologijom istraživanja.

Obojica ističu mistične aspekte u Mulla Sadrinom misli. T. Izutsu (u. 1993) također slijedi ovu liniju, pri čemu smatra da najizrazitije osobine mistične filozofije (čiji je Mulla Sadra jedan od glavnih predstavnika) predstavljaju kombinaciju

² Vidi Nasr 1996, str. 323–40.

³ Horten 1913.

⁴ Glavno djelo Henryja Corbina o Mulla Sadri jeste Corbin 1964. Corbin 1972, sv. 4, također sadrži jednu studiju o Mulla Sadri.

⁵ Nasr 1978. Njegove druge studije o Mulla Sadri sabrane su u različitim poglavljima u Nasr 1981.

striktno logičkog promišljanja i mističnog iskustva o vrhovnoj Zbilji.⁶ F. Rahman (u. 1988) pokušao je razumjeti logičku strukturu njegove filozofije, premda bez mnogo pozornosti na njegov metafizički aspekt.⁷ Za ova četiri učenjaka možemo reći da čine prvu generaciju učenjaka o Mulla Sadrinoj misli u savremenim akademskim krugovima.⁸ Tako, istraživanje o Mulla Sadri, za razliku od onog o Ibn Sini ili Gazaliju, još nema dugu historiju.

Poslije ovih se pojavilo nekoliko učenjaka koji su uključeni u raznolike predmete koji se tiču Mulla Sadrine misli. Priroda njihovih respektivnih studija donekle ovisi o tome koja njegova djela ili koje aspekte njegove misli istražuju. Čini se da su savremeni tokovi istraživanja o Mulla Sadri podijeljeni na dva tipa, kako smo vidjeli u prvoj generaciji učenjaka.⁹ Jedan tip sastoji se u studijama koje više značaja pridaju religijskim ili mističnim elementima njegove misli, a drugi u onim studijama u kojima je naglasak stavljen na njegovu čistu filozofiju ili logičku strukturu njegovog filozofskog sistema. Poznato je da Mulla Sadrina misao predstavlja sintezu diskurzivnog promišljanja i mistične intuicije. Vjerujem da je jedna od značajnih tema pri izučavanju Mulla Sadrine misli u današnjem vremenu ona koja se tiče integriranja ovih dvaju aspekta njegove misli u naše razumijevanje.

Mulla Sadra je ostavio tumačenja¹⁰ na mnogo kur'anska poglavlja, premda nije pokrio sve u cijelosti. U ovoj studiji želio bih prikazati karakterističnu osobinu njegovog tumačenja Kur'ana kroz pregled njegova tefsira sure *ez-Zilzal*¹¹ kao dodatak jednom od njegovih djela pod naslovom

Mafatihul-gajb (Ključevi nevidljivog),¹² prva dva odjeljka u kojima se raspravlja o različitim pitanjima koja se tiču tumačenja Kur'ana.

Istinska priroda Kur'ana

U početku prvog dijela *Mafatihul-gajba*, gdje on citira Poslanikovu predaju: "Kur'an je samodostatan, i bez njega dostatnost nije ostvarena, kao što s njim nema potrebe za nekom drugom dostatnošću",¹³ Mulla Sadra raspravlja o samodostatnosti i sveobuhvatnosti Kur'ana.

"U Kur'anu nailazimo na zbilje riječi i izrazite mudrosti snagom čije spoznaje poje se duhovi i srca. Na sličan način on uključuje određena znanja i fizičku medicinu poput poučnih kazivanja i pravnih prosudbi. Ona su korisna za one koji su još na putu spasenja i za obične vjernike. Kur'an dalje sadrži ono što podržava blagostanje na dva svijeta, dunjaluku i Ahiretu, kroz naročite upute u vidu odmazde, krvarine, brakova i nasljedstva, što sve podržava blagostanje ovog modaliteta bivstvovanja. Stoga je u Kur'anu sadržano ono što krije duhovno i fizički, kao i oni dijelovi koji se tiču ovog i budućeg svijeta, *na uživanje vama i stoci vašoj (en-Nāzī'āt, 33)*. Ne postoji ništa što nije predstavljeno ili pojašnjeno u Kur'anu. Kada bi postojao prolaz iz tvoje nutarnje dimenzije ka nadosjetilnom svijetu, uvidio bi da Kur'an demonstira svaku stvar."¹⁴

Kur'an dariva ljudima sve vrste spoznaje koje su neophodne za njihovo blagostanje u ovom i budućem svijetu, poput mudrosti koja potiče njihov duhovni rast i konkretne norme koje,

svijet bude obaviješten o filozofskoj zaostavštini koja je njegovana u malom krugu šiitskih intelektualaca.

⁶ Vidi Izutsu 1971, str. 59–61. Također je objavio japanski prijevod Mulla Sadrine *Kitabul-meša'ir* (Izutsu 1978).

⁷ Rahman 1975.

⁸ Sva četiri učenjaka sudjelovala su s esejima koji se izravno ili posredno tiču Mulla Sadrine misli, a napose i islamske filozofije u *Filozofskom forumu, Tromjesečnik* (1972), od ukupno devet autora.

⁹ Ovo je bazirano na utisku koji sam stekao tokom sudjelovanja na Svjetskom kongresu o Mulla Sadri, 1999. u Teheranu. Nedavni porast broja učenjaka koji se zanimaju za Mulla Sadrino djelo u jednoj mjeri ima zahvaliti osnivanju "Sadra instituta za istraživanje islamske filozofije" u Teheranu 1994. i njegovom aktivnom doprinosu u organizaciji Svjetskog kongresa o Mulla Sadri, te ponovnom uređivanju i štampanju Mulla Sadrinih djela. Ove aktivnosti s iranske strane pomogle su da širi akademski

¹⁰ Njegova tumačenja Kur'ana sabrana su u Mulla Sadra, *Tefsir el-Kur'anil-Kerim*, 1366. p. h. Što se tiče općih karakteristika njegova tefsira, vidi Nasr 1998, str. 45–58. Mohsen Saleh se bavi Mulla Sadrinim tumačenjem ajeta svjetlosti (*En-Nūr*, 35) u svojoj doktorskoj disertaciji.

¹¹ Ovdje sam se služio arapskim tekstom iz njegova tefsira sura *et-Tarik, el-A'la* i *ez-Zilzal*, 1363 p. h. (U narednim bilješkama skraćeno kao *Tefsir*). Također sam se osvrtao i na *Tefsir el-Kur'anil-Kerim*, sv. 7, str. 409–444.

¹² Mulla Sadra, *Mafatihul-gajb*, 1363 p. h.

¹³ *Mafatihul-gajb*, str. 10. Ova predaja nalazi se kod Medžli-sija, *Biharul-encvar*, 1403 p. h., 1983, sv. 92, str. 19, uz blagu promjenu rasporeda riječi.

¹⁴ *Mafatihul-gajb*, str. 11.

u moralnim terminima, upućuju ka ispravnom načinu bivstvovanja u ovom svijetu. Konkretno norme koje Kur'an nudi uključuju propise koji se tiču odmazde, braka, razvoda, nasljeđivanja i drugih pravnih pitanja, a koje povećavaju ovosvjetovnu sreću i mir. S Mulla Sadrinog gledišta, veći je naglasak stavljen na Kur'an kao izvor duhovne mudrosti, ali uloga Kur'ana kao temelja svetog zakona (šerijata) prepoznata je kao da se tiče onih običnih vjernika koji su još na putu ka duhovnom savršenstvu.

Kur'an kao izvor duhovne mudrosti "njeguje sve bolesnike koji pate od neukosti, tali žeđ onih koji teže ka Istini i liječi one čija su srca obuzeta snažnim nepodesnim osobinama i razarajućom bolešću neukosti".¹⁵ To je medicina od Boga, a ova medicina oličava Njegovu pomoć u formi koja je prijemčiva ljudskom razumijevanju i poimanju,¹⁶ a sve kako bi bio na pomoći ljudima koji pate od raznih ovosvjetskih sužanjstava, poput neznanja, lošeg karaktera i materijalnih čežnji. Kur'an je "glasnik iz najvišeg svijeta, odaslan da oslobodi ljude koji su zatočeni u ovosvjetskim ponorima i sužanjstvima"¹⁷.

Ovaj materijalni svijet u kojem ljudi vode svoje raznolike živote smatra se mračnom tamnicom ljudskih duša zbog svog materijalizma. S druge strane, svijet se također smatra temeljem za pripremu i podržavanje duhovnog savršenstva u stremljenju ka onosvjetskom modalitetu bivstvovanja. Tako se ovaj svijet u kojem ljudi žive može razmatrati i negativno i pozitivno. Dihotomija koja se tiče procjene ovog svijeta može se uvjerljivo pojasniti ako je posmatramo na sljedeći

način. Ovaj svijet nije ništa doli mračna tamnica za one koji se prepuštaju osjetilnim kušnjama bez ikakve spoznaje o postojanju višeg svijeta. Međutim, ovaj se svijet također može smatrati odskočnom daskom ka ozbiljenju blistavog svijeta za one koji teže ka duhovnom savršenstvu i savršenom ostvarenju onosvjetskog modaliteta bivstvovanja. Kada se tako shvati, uloga Kur'ana jeste da pojasni sadašnje stanje i situaciju ljudskih bića, pri čemu će im ponuditi neophodnu spoznaju kako bi nadišli ovosvjetsko obzorje. To će reći, Kur'an je gnostičko sredstvo spasenja.¹⁸ U djelu *Mafatihul-gajb* Mulla Sadra poima Kur'an kao izvor duhovne mudrosti, čijom su snagom ljudska bića kadra da iz tame materijalnog svijeta dosegnu duhovno savršenstvo.

Mulla Sadrin princip tumačenja Kur'ana

"Premda je riječ o jednoj zbilji, Kur'an ima mnoštvo stupnjeva u svom silasku. Imena Kur'ana variraju shodno njegovim različitim stupnjevima. U svakom svijetu i svakom modalitetu bivstvovanja on je označen onim imenom koji odgovara datoj postaji i određenu lokaciju."¹⁹ Kur'an ima beskrajno mnoštvo imena. Samo oni koji posjeduju unutarnje razumijevanje mogu doći do istinske forme koje Kur'an manifestira u vidu svojih imena. Tako Mulla Sadra smatra da Kur'an ima višeslojnu strukturu značenja zbog čega nudi različita značenja na različitim slojevima tumačenja.

Postoji dobro poznata predaja koja glasi: "Kur'an ima doslovno značenje, skriveno značenje,

¹⁵ *Mafatihul-gajb*, str. 10.

¹⁶ Mulla Sadra kaže: "Veličinom svoje snage i utočištem i uzvišenošću svoje tajne i značenja, Kur'an je obgrljen odorama slova i zvukova u ruhu riječi i rečenica kao znak Njegove milosti i saosjećanja sa Svojim stvorenjima, a sve kako bi On mogao biti prislan s njima, približiti se njihovom razumijevanju, učtivo im se obraćajući i približavajući se do tačke njihove sposobnosti poimanja." (*Mafatihul-gajb*, str. 10–11).

¹⁷ *Mafatihul-gajb*, str. 11.

¹⁸ Gnosticizam se ovdje treba razumjeti kao obrazac misli, a ne kao povijesni fenomen koji se pojavio u kasnoj antici i koji je nekada označavan herezom u vezi s kršćanskom ortodoksijom. Ljudska bića drijemaju u tami materije, ali oni mogu ozbiljiti svoje spasenje ili duhovno savršenstvo onda kada zaprimie gnozu, odnosno znanje o spasenju koje prenosi kur'anska poruka. Kada se Mulla Sadrin misaoni

okvir shvati na ovaj način, vidimo da ispoljava jasnu gnostičku prirodu. Međutim, ovdje nema mjesta za dualizam istinskog Boga i lošeg tvorca svijeta, što je jedna od određujućih značajki gnosticizma. Premda on spominje tamu materije i pad ljudskih bića u materijalni svijet preko grijeha koji su počinili Adem i Hava, Mulla Sadra ne negira u potpunosti razlog postojanja ovog svijeta, jer on uistinu posjeduje određeni značaj kao mjesto pripreme za viši svijet. Njegova se misao teško može označiti gnostičkom ako potonju tačku označimo presudnom osobinom gnosticizma. Vidi Jonas, 1963, str. 42–47. Za Mulla Sadrine reference na Adema i Havu vidi *Eksirul-arifin*, ed. Kamada, 1984, str. 108–109; *eš-Ševabid er-Rububija*, 1346 p. h., str. 299–300; *el-Hikmetul-mute'aliya fil-asfarul-aqliya el-erbe'a* 1404 p. h. (u narednim bilješkama skraćeno kao *Asfar*), sv. 8, str. 321.

¹⁹ *Mafatihul-gajbu*, str. 23.

ograničenje i tačku transcendencije.”²⁰ Od ova četiri značenja, treće značenje ograničenja tumači se kao da se tiče dozvoljenih i zabranjenih stvari u islamskom zakonu. Četvrto značenje u vidu tačke transcendencije predstavlja tačku preko koje čovjek može dosegnuti transcendentni svijet, odnosno carstvo Božije.

Mulla Sadra raspravlja o ovoj predaji u jednom odjeljku *Mafatihul-gajba* i navodi postojanje četiriju različitih stupnjeva značenja u Kur'anu, premda njegova podjela na četiri značenja ovdje ne odgovara baš četvornoj podjeli u citiranoj predaji.

“Znaj da Kur'an ima dva različita aspekta: skriveno i očito, slično kao ljudska bića. Svaki od njih ima dodatno jedan skriveni i jedan očitovani aspekt. Skriveni aspekt Kur'ana ima jedan dodatni skriveni tako da ga samo Bog poznaje i niko osim Njega ne zna njegovo tumačenje. U jednoj je predaji rečeno: “Kur'an ima očiti i skriveni aspekt. Njegov skriveni aspekt ima sedam dodatnih skrivenih aspekata”, baš kao i stepeni ljudske unutarnje dimenzije koji se sastoje od duše, srca, intelekta, duha, misterije, skrivenog i najskrivenijeg.”²¹

Prema Mulla Sadri, Kur'an ima dva značenja, očito i skriveno. Svako od njih ima jedno dodatno očito i skriveno značenje. Tako cjelokupna podjela ishodi u četiri stupnja: očiti spoljašnji, očiti unutarnji, skriveni spoljašnji, skriveni unutarnji. Prvi od ova četiri stupnja (očiti spoljašnji) jeste onaj u vidu kur'anskih riječi koje možemo čitati vlastitim očima. U slučaju drugog (očitog unutarnjeg), naša unutarnja čula poput imaginacije mogu nazreti njegova značenja. Naša unutarnja osjetilna percepcija može obujmiti objekt naše unutarnje svijesti čak i ako taj objekt nema odgovarajuće postojanje u vanjskoj stvarnosti. Drugim riječima, možemo zamisliti bilo koju formu kroz svoju sposobnost imaginacije čak i ako njen objekt nema odgovarajuće postojanje u vanjskom svijetu. Ali te zamišljene forme materijalne su prirode utoliko što predstavljaju paslike formi

koje su privržene materiji. Ova prva dva stupnja kur'anskog smisla tiču se ovog svijeta i dostižna su svim ljudskim bićima na ovom svijetu. S druge strane, treći stupanj Kur'ana nešto je što može obujmiti ljudski duh. Međutim, ljudski duh ne može obujmiti značenje trećeg kur'anskog stupnja osim ako ne nadvisi stvorenost, ne očisti se od osjetilne prašine i ne dosegne obzorje božanskog Poretka. Ljudski duh zaprima spoznaju kroz svoju intelektualnu sposobnost iz carstva božanskog Poretka. Vanjska čula i unutarnja čula poput imaginacije i procjene, čiji su objekti percepcije privrženi materiji, tiču se stvorenja, dok se intelektualna kao proces razumijevanja tiče božanskog Poretka. Četvrti i posljednji (skriveni unutarnji) stupanj kur'anskog značenja nadmašuje carstva stvorenja i božanskog Poretka i skriven je i od osjetila i od procesa razumijevanja.²²

Tako Mulla Sadra dijeli stepene značenja kur'anskih riječi na četiri. Prva dva stupnja odgovaraju vanjskom i unutarnjem smislu percepcije i tiču se ovog svijeta, odnosno svijeta stvorenja. Treći je stupanj carstvo čistog značenja koje može obuhvatiti samo intelekt i koji se tiče obzorja božanskog Poretka. Četvrti stupanj odgovara nepoznatom carstvu Božijem, koji ni čula ni intelekta ne mogu dosegnuti.

Što se tiče tumačenja svetih tekstova, Mulla Sadra ističe: “Istinsko tumačenje za ljude Božije jeste razumijevanje kur'anskih ajeta i hadisa bazirano na njihovim izvornim pojmovima bez odvlačenja pažnje i proizvoljnog tumačenja.”²³ Tako on ističe značaj izvornog značenja kur'anskih riječi. Ponovno kazuje (ili citira vrsnog učenjaka):

“Ako se kur'anski ajeti i tradicionalni izvještaji ne shvate u terminima doslovnih i središnjih pojmova onako kako većina filozofa ističe, onda njihovo objelodanjivanje i spuštanje ne bi bilo korisno ljudima. Njihovo bi im objelodanjivanje prije navuklo zbunjenost i obmanu, što je u suprotnosti s Njegovom uputom, milosti i mudrosti.”²⁴

Na ovaj način on ističe značaj doslovnog značenja svetih tekstova kao temelja za svoju daljnju

²⁰ *Mafatihul-gajbu*, str. 39. Ova predaja često ima ulogu glavne reference koja podržava ezoterijska tumačenja Kur'ana. Naprimjer, Sehl Tusteri (u. 896) ovu predaju spominje u svom tefsiru. Vidi Böwering 1980, str. 139–42. Druge predaje koje su slične po formi i značenju nalaze se kod Fejza Kašanija, *Tefsir es-Sāfi*, 1402. p. h., sv. 1, str. 9–31, gdje Kašani

navodi da citirana predaja prisutna i u sunitkim krugovima.

²¹ *Mafatihul-gajbu*, str. 39.

²² Rasprava u ovom pasusu preuzeta je u sažetom obliku iz *Mafatihul-gajba*, str. 39–40.

²³ *Mafatihul-gajb*, str. 93.

²⁴ Ibidem.

potragu za njihovim značenjem. Kada je njegova pažnja usmjerena na središnja značenja određenih riječi u tekstovima, bez obraćanja pažnje na njihova sekundarna i podređena značenja, njegovo usredotočenje ostavlja na njegovu dušu određeni dojam preko kojeg može nastaviti potragu ka višim stupnjevima značenja.

Ovaj proces on pojašnjava primjerom balansa.²⁵ Riječ balans ovdje se primjenjuje na bilo koje sredstvo ili znanje preko kojeg se nešto mjeri ili promišlja. Zbilja balansa nešto je što nije artikulirano, već to postaje na različitim stepenima percepcije u vidu različitih formi balansa, poput čula, imaginacije i intelekta. Jedno značenje koje se nalazi u svakoj manifestaciji balansa čini srž značenja balansa. Svaka određena forma balansa, bilo da je sredstvo ili znanje, uključuje dio zbilje balansa, a termin balans primjenjiv je na nju. Primjerice, značenje balansa obuhvata široki opseg fizičkih i mentalnih objekata, kao što je lenjir za mjerenje širine, astrolab za određivanje položaja zvijezda, prododija za procjenjivanje ritmova pjesama, logika za određivanje ispravnosti ili greške u prosudbi i supstanca intelekta za promišljanje o svemu.

Uobičajena forma balansa kao sredstva s parom tasova vage, držaljkom i ručkom, što često viđamo i na šta smo navikli, ne uzrokuje da savršeni gnostik zaboravi njegovo istinsko značenje kada čuje riječ balans. Njegov je um uvijek u takvom stanju da nikada ne gubi svijest o istinskom značenju ma šta da vidi ili čuje. Savršeni gnostik kreće se od vanjske forme onoga što osjeća prema njegovom značenju, odnosno od njegovog vanjskog aspekta i forme prema srži njegova značenja i od njegovog ovosvjetskog modaliteta bivstvovanja ka onosvjetskom modalitetu.²⁶

²⁵ *Mafatihul-gajb*, str. 92. Pojašnjenje s primjerom balansa također se nalazi kod Mulla Sadrinog učenika Fejza Kašanija u njegovom tefsiru. Kašani, 1402. p. h., sv. 1, str. 32.

²⁶ *Mafatihul-gajb*, str. 92.

²⁷ U *Mafatihul-gajbu* Mulla Sadra usvaja četverostruku podjelu, vjerovatno zbog predaje na koju se poziva. Četvrti i posljednji stepen označen je kao posve transcendentno obzorje koje nadilazi ostala tri stepena i koje nema dodirne tačke s ljudskim dušama, dok su prethodna tri stepena u potpunom saglasju s njegovim prikazom. Mi zaključujemo da je ovaj stepen jednostavno jedan slučajni dodatak trojako podjeli koju Mulla Sadra uvijek predstavlja. Vidi, između ostalog, *Asfar*, sv. 9, str. 211, gdje Mulla Sadra sažeto predodčava svoj trojaki svjetonazor. Što se tiče značaja njegova

U Mulla Sadrinom razumijevanju Kur'an posjeduje višeslojnu strukturu značenja. Uz potporu ranije citirane predaje Mulla Sadra predlaže četiri stepena značenja kur'anskog teksta od nižeg ka višem. Jedna od karakterističnih osobina Mulla Sadrinog svjetonazora jeste emanirajuća trojaka priroda u kojoj je obzorje egzistencije podijeljeno na tri stepena: fizički, psihički i inteligencija kojima odgovaraju tri modaliteta bivstvovanja: ovaj svijet, posrednički svijet i budući svijet, u poretku od nižeg ka višem. Od ljudskih bića očekuje se da dosegnu ljudsko savršenstvo uzdižući se kroz ova tri stupnja prema Bogu. Stupnjevi kur'anskih značenja koje Mulla Sadra predlaže odgovaraju uopćeno ovom prikazu modaliteta bivstvovanja.²⁷ Ljudi se pridržavaju Kur'ana kao sredstva spasenja i nastoje ostvariti duhovno savršenstvo pronicanjem u značenja kur'anskog teksta kroz sve stupnjeve. Doslovno značenje teksta ima golem značaj za njegovo tumačenje jer sačinjava jednu konkretnu osnovu s koje se može otisnuti ka višim stupnjevima značenja na kojima se ljudskim bićima razotkriva spasonosno znanje.

Mulla Sadrino tumačenje sure ez-Zilzal

Kur'anska sura *ez-Zilzal* (koja se obično smatra medinskom²⁸) veoma je kratka, sa samo osam ajeta, i glasi:

*Kada se Zemlja najžešćim potresom svojim potrese
i kada Zemlja izbaci terete svoje,
i čovjek uzvikne: "Šta joj je?!"*

*toga Dana će ona vijesti svoje kazivati
jer će joj Gospodar tvoj narediti.*

Tog Dana će se ljudi odvojeno pojaviti

da im se pokažu djela njihova;

*onaj ko bude uradio koliko trun dobra – vidjet će ga,
a onaj ko bude uradio koliko trun zla – vidjet će ga.²⁹*

trojakog svjetonazora, vidi Corbin, 1972, sv. 4, str. 115–22.

²⁸ Ova sura se smatra medinskom objavom, premda mnogi evropski islamolozi smatraju da je riječ o ranoj mekanskoj. Postoji i jedna skupina muslimanskih mufesira koji drže mogućim da je riječ o mekanskoj objavi. Vidi Watt 1970, str. 210–11. Među onima koji smatraju da se radi o mekanskoj objavi jesu el-Mahali, *Tefsirul-dželalejn*, sv. 2, str. 168; Ismail Hakki el-Bursevi, *Tefsir Rubul-bejan*, 1405. p. h., sv. 10, str. 492; el-Alusi, *Rubul-ma'ani*, 1405. p. h., sv. 29, str. 208; es-Sabuni, *Safvetul-tefasir*, 1406. p. h., sv. 8, str. 590; Sejjid Kutb, *Fi zilalul-Kur'an*, 1410. p. h., sv. 6, str. 3954; Allame Tabatabaji, *el-Mizan fi tefsirul-Kur'an*, 1394. p. h., sv. 20, str. 342; i Mevdudi, *The Meaning of the Quran*, 1988, sv. 16, str. 161 62.

²⁹ Poslužili smo se prijevodom Besima Korkuta (op. prev.).

U svom tefsiru Mulla Sadra citira većinu Zamahšerijevih komentara koji se tiču ove sure. Zamahšeri (u. 1144) je autor poznatog kur'anskog tefsira *Keššaf*³⁰, koji se smatra jednim od najboljih komentara u terminima lingvističke analize kur'anskog teksta, premda su sunitski učenjaci kritizirali njegove muteziliske stavove koji su odudarali od sunitske ortodoksije.³¹

Ova sura opisuje potres koji će se desiti u vidu kataklizme pri smaku svijeta. U ovom potresu svi ljudi bivaju proživljeni, pri čemu Bog donosi sud o njihovom ovosvjetskom vladanju, shodno kojem će zaprimiti Njegovu nagradu ili kaznu. Poruka ove sure posve je jasna. Mulla Sadrino doslovno tumačenje ovog poglavlja bazirano je na Zamahšeriju³² i smješteno je u okviru ustaljenog tradicionalnog razumijevanja bez uvođenja nekih proizvoljnih tumačenja.

Dok ostavlja netaknuto doslovno tumačenje, okolnosti ove sure prenosi na jedan drugi kontekstualni stupanj i nanovo je tumači. Novi uvedeni kontekst baziran je na Mulla Sadrinom osobnom svjetonazoru za koji vjeruje da je podržan Božijim nadahnućem. On u početku svog tefsira ove sure ističe prirodu vlastite kur'anske interpretacije kako slijedi:

“Tačke koje se imaju razmotriti u suri *ez-Zilzal* predlažu neke od objelodanjenih tajni ove sure koje Bog izliva iz Svog unutarnjeg Jastva u čovjekovo srce koji traga za utočištem kod Njegove kapije radije negoli kod drugih kapija, i koji je posve misaono uronjen u značenja Njegove Knjige radije negoli u neke druge knjige.”³³

Tako se njegovo tumačenje Kur'ana ne zaustavlja kod dimenzije doslovne interpretacije gdje on ovisi o Zahamšerijevom tefsiru, već nastavlja dalje ka jednoj drugoj dimenziji koja se tiče tumačenja pritajenih značenja kur'anskog teksta.

³⁰ Zamahšeri, *Keššaf'an hakaikul-tenzil ve-ujunul-akavil fi vudžubul-te'vil*, n. d., 4 vols.

³¹ Bejdavi (u. 1286), čiji je tefsir visoko vrednovan među klasičnim komentarima u sunitskim krugovima, mnogo se služi Zamahšerijevim tefsirima, premda je nastojao izbjegavati muteziliske “devijacije” u svom djelu. Vidi Gätje 1996. Najčešće korišteno izdanje Zamahšerijevog tefsira, već spomenuto u bilješki 30, na marginama sadrži Ibnul-Munajjirov *Kitabul insaf fima tedemmenabul-keššaf minel-i'tizal*, gdje se kritiziraju Zamahšerijeve “devijacije”.

³² Od 28 redova Zamahšerijevih komentara na ovu kratku suru (*Keššaf*, sv. 4, str. 285–87), Mulla Sadra u svom tefsiru

On tvrdi da se posljednji potres i proživljavanje ljudi, odnosno događaji u eshatološkom vremenu, odvijaju u vremenu i prostoru koje je posve različito od vremena i prostora uobičajene svijesti.

“Ne može svako uvijek razumjeti kako se ovaj potres koji je opisan u suri odvija na zemlji. To je stoga što se ne dešava u određenom vremenu od raznolikih ovosvjetskih vremena. Ljudska bića ne mogu ga svjedočiti svojim spoznajnim organima ovog svijeta, jer ova osjetila koja konji i ovce dijele s ljudima određena su da svjedoče naročitim događajima i prolaznim incidentima koji se javljaju u ovom svijetu. Proživljavanje mrtvih i njihova raznolika stanja koja se tiču velikih univerzalnih pitanja ne potpadaju u okvir ovosvjetskih partikulariteta. *Zaista će potres, kada Smak svijeta nastupi, veliki događaj biti!* (*el-Hadždž*, 1).”³⁴

Svaki događaj u ovom svijetu odvija se u određeno vrijeme i na određenom mjestu. Svi su događaji raspršeni na različitim tačkama širokog spektra prostora i vremena. Međutim, u eshatološkom prostoru i vremenu, svi se događaji odvijaju u jednom času i na jednom mjestu. Eshatološki prostor i vrijeme obujmljuju u jednom trenu sva naročita vremena i prostore. U ovom smislu, događaji opisani u Kur'anu imaju se shvatiti kao da se odvijaju na jednom višem stupnju modaliteta bivstvovanja, koji je drukčiji od ovosvjetoavnog modaliteta.³⁵

U arapskom tekstu prvog ajeta: *iza zulzilet-il-ardu zilzaleha*, potres (*zilzal*) posebno je označen zamjenicom *ha*, koja se tiče zemlje. Mulla Sadra smatra da ova oznaka ističe da je “ovaj potres određena vrsta kretanja koja je poznata, naročita i koja se javlja u saglasju s urođenom prirodom i naravi zemlje, te da je čvrsto ukorijenjena u prirodi zemlje s obzirom da se urođene stvari ne trebaju ni odvojiti ni umanjiti”³⁶.

citira oko 20 (str. 227, 228, 234, 236, 237, 242, 243) i samo izostavlja neka pojašnjenja riječi, neke citate iz Kur'ana i starih pjesama, te teološke rasprave. Što se tiče Mulla Sadrinog osnovnog razumijevanja doslovnog značenja ove sure, jasno je da njegovo tumačenje uveliko duguje Zamahšerijevom djelu.

³³ *Tefsir*, str. 223.

³⁴ *Tefsir*, str. 225.

³⁵ Vidi Kamada, 1990, str. 93–110 (na japanskom), čiju sam uređenu englesku verziju predstavio na Svjetskom kongresu o Mulla Sadrau (Tehran 22–27. maj 1999).

³⁶ *Tefsir*, str. 227.

Iza potresa u kur'anskom tekstu Mulla Sadra vidi implikaciju da zemlja posjeduje kretanje kao svoju suštinsku prirodu. Dalje, u ovoj suri, zemlja se, u širem smislu, ima shvatiti kao sve ono što postoji.

“Slično nebesima i onome što je na njima, zemlja i ono što je na njoj posjeduje suštinsko supstancijalno kretanje bez ijednog časa prestanka. Ne postoji priroda ni prirodne stvari koje nisu u suspstancijalnom kretanju ka savršenstvu, preko koje tragaju za Prvom Istinom (*El-Hakkul-evvel*) i povratkom Njemu.”³⁷

Shodno ovom ajetu, Mulla Sadra razumijeva kako sve što postoji uvijek teži ili se preobražava ka savršenstvu. Trajni dinamični preobražaj koji on polaže u zemlju baziran je na zbilji egzistencije koja se uvijek manifestira u raznolikim stupnjevima snage i slabosti, savršenstva i nedostatka. Sve što postoji u trajnom je kretanju, vraćajući se izvoru egzistencije ili hitajući ka savršenstvu. Tako on naslućuje u ovom ajetu da sve što postoji jeste u neprekidnom opetovanom stvaranju i dinamičnom toku egzistencije ka savršenstvu. Ova intuicija čini osnovu Mulla Sadrine ideje o duhovnom rastu duše.

Posljednja tri ajeta (6–8) ističu da ljudska bića moraju zaprimiti zasluženu nagradu ili kaznu za svoje ovosvjetsko vladanje. Međutim, u kontekstu Mulla Sadrine misli, svjedočiti ishodu njihova vladanja jeste, ništa drugo doli, svjedočiti njihovom preobražaju u određene životinje, anđele ili demone na budućem svijetu.

“Svi bivaju sabrani na budućem svijetu kako bi ubrali plod svojih pregnuća i dosegli cilj svog djelovanja, odnosno u saglasju s onim što su voljeli na ovom svijetu i za šta su radili do mjere da *ukoliko je neko volio kamen, bit će proživljen s njim*.”³⁸ Ponavljanje djela potiče rast osobina u čovjeku. Svaka fizička osobina ili svojstvo koje dominira unutarnjom dimenzijom čovjeka

predočava mu se na budućem svijetu u formi koja je podesna toj osobini. *Reci*: “*Svako postupa po svom nahođenju*” (*el-Isrā'*, 84). Nema sumnje da su djela hrđavih koji su okrenuli leđa i koje je Bog odbacio u saglasju s njihovim nepotpunim namjerama koje su smještene na različitim stupnjevima posredničkih životinjskih svjetova. Forme koje oni zaprimaju ograničene su na one forme koje su podesne nagonima stoke i zvijeri, a koje dominiraju njihovim dušama baš kao što On, Uzvišeni kaže: *i kada se divlje životinje saberu* (*et-Takwir*, 5), kao i u predaji: “Neki ljudi će biti proživljeni u njima podesnim formama majmuna ili svinja.”³⁹

Sve što postoji kreće se ka savršenstvu. Ljudske duše na ovom svijetu prekrivene su materijom. One imaju istu formu kao ljudska bića, odnosno, one jesu ljudska bića u tjelesnom aspektu, neovisno o tome kako su nečovječna u svojim dušama. Međutim, kada se kreću stazom duhovnog savršenstva i budu odvojene od tijela (to jest njihov prelaz s ovog svijeta ka budućem preko smrti), razdvajaju se od materije koja je prekrivala njihovu istinsku prirodu pri čemu manifestiraju zbiljne forme koje su bile pritajene u njihovim dušama.⁴⁰ Primjerice, pobožni plemeniti čovjek bit će preobražen u formu anđela, ali oholi, nemarni čovjek u formu lava, dok će pohlepni i škrti čovjek biti preobražen u formu svinje. Na ovaj način Mulla Sadra u ovim ajetima iščitava duhovni preobražaj ljudskih bića na budućem svijetu.

Ljudski govor i djelovanje sastoj se od zvukova i kretanja dok god bivstvuju u ovom svijetu. Stoga, oni ne posjeduju vječnost ili trajnost po sebi. Zašto i kako ljudski govor i djela kao privremeni egzistenti potiču trajne osobine u dušama ljudi? Mulla Sadra ovaj proces objašnjava na sljedeći način služeći se konceptom “utiskivajućeg postojanja”:

³⁷ *Tefsir*, str. 227. Što se tiče teorije o supstancijalnom kretanju, a koja se smatra jednom od Mulla Sadrinih izvornih doprinosa islamskoj filozofiji, vidi Rahman, 1975, str. 94–108.

³⁸ Urednik tefsira u svojoj bilješci na strani 238. navodi da se ova predaja nalazi kod šejha Saduka, *al-Amali, el-Medžlis*, 82, međutim, nisam je uspio pronaći. Čini se da se, u blago drukčijoj verziji, javlja u *Medžlisu* 27. Vidi Ibn Babuju, *Amali al-Saduq*, 1400. p. h. / 1980, str. 113.

³⁹ *Tefsir*, str. 238. Mulla Sadra citira ovu predaju na kraju ovog pasusa u svom *Asfuru*, sv. 9, str. 5, kao jednu od predaja koja prikazuje njegovo razumijevanje proživljenja.

⁴⁰ Pod proživljenjem ljudskih bića Mulla Sadra ima na umu “njihovo izbijanje u budućem svijetu iz njihovih materijalnih pokrivača i omota” (*Tefsir*, str. 227). Njegovo razumijevanje proživljenja tiče se, na suptilan način, ideje metempsihoze, koju islamska ortodoksija odbija. Vidi Kamada, 1995, str. 119–32.

“Kada govor i djela načine svoje utisnuto postojanje, oni dosežu stupanj vječnosti i trajnosti. Na ovaj način, ko god kazuje ili djeluje zaprimiti će određene dojmove o svojoj duši, a njegov hal nastavlja trajati još neko vrijeme. Kada ljudska duša izravno zaprima dojam, njegov se hal preobražava u trajne osobine snagom koja može lahko potaći neko djelo bez promišljanja, namjere ili neophodnosti pregnuća da zaprima ili biva pregaocem na putu. Njegov hal i osobine u svijetu duše respektivno odgovaraju kazivanju i pisanju u svijetu tjelesa.”⁴¹

Baš kao što oralni govor ostvaruje određeni tip trajnosti time što biva napisan, riječi i djela ljudskog bića utječu na njegovu dušu koja razvija određeno stanje i zaprima trajne osobine kroz njihovo ponavljanje. Trajne osobine koje njegov uobičajeni govor i ophođenje formiraju u njegovoj duši tokom njegova ovosvjetskog života postavljaju temelj za njegovu lijepu ili nemilu zaprimljenu formu na budućem svijetu. Ovdje Mulla Sadra u ovom kontekstu ne nudi teoretsko pojašnjenje, ali ističe da bi sva ljudska djela poput savladavanja različitih umjetnosti, obrta, obrazovanja i obaveza koje propisuje islamski zakon bila posve beskorisna ako čovjek ovu pretpostavku nema na umu.⁴² Ljudski preobražaj na budućem svijetu omogućen je mehanizmom dušinog zaprimanja trajnih osobina.

Mulla Sadra jednostavno posuđuje doslovnu interpretaciju od ranijih autoriteta na polju tefsira. Ali on nastoji nanovo protumačiti ovo doslovno tumačenje u jednom posve novom kontekstu

⁴¹ *Tefsir*, str. 246.

⁴² *Ibidem*.

koji uključuje njegov svjetonazor, a za koji tvrdi da je božanski nadahnut. Kroz filter njegova svjetonazora, ova kur’anska sura razumijeva se tako da označava da ljudske duše ravnaju svoj put ka duhovnom savršenstvu baziranom na neprestanom preobražavanju egzistencije. Njihovo proživljenje i s tim povezani događaji predlažu prijelaz njihovih duša iz modaliteta ovosvjetskog bivstvovanja ka onosvjetskom. Nagrada ili kazna za njihovo vladanje tumači se kao faza duhovnog preobražavanja ka savršenstvu.

Zaključak

Kur’an posjeduje višeslojnu strukturu značenja. Ljudska bića mogu proniknuti u dublje stepene značenja od onog doslovnog u vidu jednog stepena u kur’anskoj matrici značenja. Zbog svoje soteriološke prirode, što dublje prodiru u kur’ansko značenje, sve više se približavaju duhovnom savršenstvu. Čini se da put ka savršenstvu ljudskih duša odgovara njihovoj skali udubljenja u proces prodiranja u kur’anska značenja. U svom tefsiru sure *ez-Zilzal* Mulla Sadra jasno pojašnjava zbilju ovog svijeta koja je prividno stamena, ali se svakog časa preobražava u protoku egzistencije. On stavlja naglasak na doslovno značenje kao osnove za daljnje pronicanje u tekst. Njegov način tumačenja, u kojem doslovno značenje i unutarnje tumačenje supostoje bez međusobnog narušavanja, može razbiti strogu dihotomiju za koju se obično shvata da postoji između ovih dvaju vidova tumačenja, a koja se ne nalazi samo u islamu, već i u drugim religijskim tradicijama.

Bibliografija

al-Alusi, al-Sayyid Mahmud, *Ruh al-ma’ani*, 30 vols. in 15, Bejrut, Dar al-Ihya al-Turath al-’Arabi, 1405/1985.
al-Baydawi, Nasir al-Din, *Tafsir al-Baydarwi al-musamma Anwal al-tanzil wa-asrar al-ta’wil*, 2 vols., Bejrut, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, 1408/1988.
Haqqi al-Brusawi, Isma’il, *Tafsir ruh al-bayan*, 10 vols., Bejrut, Dar al-Ihya al-Turath al-Arabi, 1405. AH.
Ibn al-Munayyir, al-Imam Nasir al-Din Ahmad b. Muhammad al-Iskandari al-Maliki, *Kitab al-Insaf fima tadammna-hu al-Kashshaf min al-I’tizal*,

na margini al-Zamakhsharija, *al-Kashshaf*, 4 vols., Bejrut, Dar al-Ma’rifah, n. d.
Ibn Babuyah al-Qummi, al-Shaykh al-Saduq, *Amali al-Saduq*, Bejrut, Mu’assasat al-Alami li-al-Matbu’at, 1400/1980.
al-Kashani, Muhsin Fayd, *Tafsir As-Safi*, 5 vols., Bejrut, Mu’assasat al-Alami li-al-Matbu’at, 1402/1982.
al-Mahalli, Jalal al-Din & Jalal al-Din al-Suyuti, *Tafsir al-Jalalayn*, 2 vols., Kairo, Maktabat al-Mashhad al-Husayni, n. d.

- al-Majlisi, Muhammad Baqir, *Bihar al-anwar al-jami'ah li-durar akhbār al-a'imma al-athar*, III vols., Beirut, Mu'assasat al-Wafa, 1403/1983.
- Maududi, S. Abul A'la. *The Meaning of the Qur'an*, 16 vols., engleska obrada 'Abdul Aziz Kamal, Lahore, Islamic Publications, 1988.
- Mulla Sadra (Sadr al-Muta'allihin Muhammad ibn Ibrahim Sadr al-Din al-Shirazi), *al-Shawāhid al-rubūbiyah*, priredio Jalal al-Din Ashtiyani, Mešhed, Daneshgah-e Mashhad, 1346. AH solar.
- _____, (a) *Tafsir suwar al-Tariq wa-al-A'la wa-al-Zilzal*, arapsko izdanje i perzijski prijevod Muhammad al-Khajawi, Tehran, Entesharat-e Mula, 1363. AH solar.
- _____, (b) *Mafatih al-ghayb*, priredio M. Khajawi, Tehran, Mu'assasah-e Mutarāmt-o-Tahqiqat-e Farhangi, 1363. AH solar.
- _____, *al-Hikmah al-mutaha'liyah fi al-asfar al-aqliyah al-arba'ah*, Entesharat-e Mustafawi, 1404. AH.
- _____, *Tafsir al-Qur'an al-Karim*, 7 vols., priredio M. Khajawi, Qumm, Entesharat-e Bidamr, 1366. AH solar.
- al-Sabuni, Muhammad, *Safwat al-tafasir*, 3 vols., Beirut, Dar al-Qalam, 1406. AH.
- Sayyid Qutb, *Fi zilal al-Qur'an*, 6 vols., Kairo, Dar al-Shuruq, 1410. AH.
- al-Tabatabai, al-Allammah al-Sayyid Muhammad Husayn, *al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*, 20 vols., Beirut, Mu'assasat al-Alami li-al-Matbu'at, 1394. AH.
- al-Zamakhshari, Abu al-Qasim Jar Allah Mahmumd b. 'Umar, *al-Kashshaf an haqiq al-tanzil wa-uyun al-aqawil fi wujub al-ta'wil*, Beirut, Dar al-Ma'rifah, n. d., 4 vols.

Abstract

Mulla Sadra between Mystical Philosophy and Qur'anic Interpretation: through his Tafsir of Surah *al-Zilzāl*

Shigeru Kamada

This article explores the interpretation of the Qur'an presented by Mulla Sadra (d. 1050AH/1640), a mystic philosopher of Ithna'ashari Shi'a Islam in Iran. First, in his *Keys to the Unknown (Mafatih al-ghayb)*, we get to know the general mechanism of how reading the Qur'an realizes spiritual perfection. Mulla Sadra considers the Qur'an as the source of spiritual wisdom with a multi-layered structure of meaning. Through concentration on Qur'anic texts, a reader's soul will be open to a deeper layer of meaning with an awareness of a higher level of spiritual perfection. As a specific example, we examine his commentary on the Chapter of Earthquake (Surah *al-Zilzāl*), which depicts the catastrophic events on the Last Day. In the literal meaning, or the surface layer of meaning, he introduces, as a hidden deeper meaning, the incessant re-creation and dynamic flux of existence towards perfection, which also explains different transformations of human beings in the hereafter. We find here another spirituality of Islam, which differs from that of the Islam built on the surface meanings of the Qur'an.

Keyword: Mulla Sadra, Qur'an, tafsir, philosophy, *Mafatih al-ghayb*